

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПЕРЕЛОМОВА Олена Степанівна

УДК 811.161.81'31

ІДЮСТИЛЬ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

10.02.01 – українська мова

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Сологуб Надія Миколаївна,
Інститут української мови НАН України,

провідний науковий співробітник відділу стилістики та культури мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук
Ставицька Леся Олексіївна,
Інститут української мови НАН України,
завідувач відділу соціолінгвістики;

кандидат філологічних наук, доцент
Бабій Ірина Михайлівна,
Тернопільський державний
педагогічний університет ім. В.Гнатюка,
доцент кафедри української мови.

Провідна установа: Харківський національний університет
ім. В.Н. Каразіна, кафедра української мови,
Міністерство освіти і науки України, м.Харків.

Захист відбудеться 25 червня 2002 р. о 14-⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.173.01 при Інституті української мови НАН України (01001, м.Київ-1, вул. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні та Інституту української мови НАН України (01001, м.Київ-1, вул. Грушевського,4).

Автореферат розіслано “24” травня 2002 року

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

І.А.Самойлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Валерій Шевчук – одна з найяскравіших постатей в інтелектуально-філософській, психологічній прозі української літератури ХХ ст. Самобутній письменник В.Шевчук є одним із тих, хто своєю творчістю виводить українську літературу на світовий рівень.

Основним об'єктом вивчення ідіостилю письменника є мова його художніх творів, сукупність мовно-виразових засобів, які вирізняють письменника як індивідуальну особистість з-поміж інших письменників.

Об'єднуючою основою всіх одиниць ідіостилю є світобачення письменника. Тому проблема дослідження індивідуального стилю тісно пов'язана з проблемою мовної картини світу та проблемою мовної особистості письменника.

Проблемі дослідження ідіостилю письменника через мову його творів присвячено багато праць мовознавців (В.В.Виноградов, Г.О.Винокур, Б.О.Ларін, І.І.Степанченко, Н.М.Борисенко та ін.).

В українському мовознавстві – це праці В.П.Дроздовського, О.С.Кухар-Онишка, С.Я.Єрмоленко, Н.М.Сологуб, Л.О.Ставицької, А.К.Мойсієнка, Н.С.Дужик, С.П.Бибик та ін.

Дослідження мовного аспекту ідіостилю дає можливість побачити індивідуальну неповторність письменника у представленій ним вербально-естетичній картині світу, оцінити його внесок у систему вже функціонуючих словесних художніх засобів національної мови, визначити загальні закономірності й провідні тенденції розвитку літературної мови.

Актуальність виконаної дисертації зумовлена необхідністю поглибленого вивчення в нових суспільних умовах України мови сучасної української художньої літератури шляхом дослідження ідіостилів визначних українських письменників. В.Шевчук репрезентує мову української філософсько-інтелектуальної літератури, розвиток якої було закладено в попередньому столітті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження тісно пов'язаний з комплексною науковою темою “Українська стилістика ХХ століття”, над якою працює відділ стилістики та культури мови Інститут української мови НАН України.

Мета дисертаційного дослідження – визначення особливостей індивідуального стилю письменника В.Шевчука на різних мовних рівнях і в різних жанрах творчості, що дає можливість визначити місце письменника в сучасному мовно-літературному процесі.

Метою роботи окреслено такі **завдання**:

- виявити зв'язок між мовою творів В.Шевчука і його світобаченням;
- виявити домінанти індивідуальної мовної картини світу письменника;
- визначити роль слів-символів у вираженні світоглядних позицій, естетичних концептів Валерія Шевчука;
- дослідити особливості використання письменником різних шарів лексики української мови;
- проаналізувати естетичну функцію авторського словотворення.

Об'єктом дослідження послужила мова української художньої літератури ХХ століття.

Предметом дослідження послужила мова творів В.Шевука в жанрових різновидах національної мови. Загальний обсяг досліджених текстів становить 5800 сторінок.

Методологія та методи дослідження. Загальною методологічною основою роботи є лінгвістична концепція О.О.Потебні про слово як засіб апперцепції; концепція В.В.Виноградова про мовну особистість; вчення Г.О.Винокура і Б.О.Ларіна про естетичну функцію художнього слова. Відповідно до характеру досліджуваного матеріалу були обрані **методи:** лінгвістичного спостереження й опису мовних явищ; метод декодування художнього тексту, зокрема декодування символів, одиниць індивідуальної словотворчості.

Наукова новизна роботи визначається відсутністю в українському мовознавстві дисертаційних досліджень про мову творів В.Шевчука. **Теоретичне значення** роботи полягає в поглибленні теорії художнього тексту, зокрема, поняття ідіостилю в контексті сучасної лінгвістики. Матеріали дослідження доповнюють знання про зв'язок світобачення письменника з мовою його творів та з національною мовною картиною світу.

Практичне значення. Матеріали дослідження можуть практично використовуватися в курсах стилістики української мови, лінгвістичного аналізу художнього тексту, для написання курсових та дипломних робіт з ідіостилю письменників.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були представлені на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Розвиток української філології на Буковині у загальноєвропейських культурно-наукових зв'язках ХІХ-ХХ ст.”, яка відбулася в Чернівецькому національному університеті ім. Юрія Федьковича 19-21 жовтня 2000 року.

Дисертація в цілому і окремі її положення обговорювались на засіданнях відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України, засіданнях кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Одержані результати дисертаційного дослідження вже використовувалися в лекційних курсах лінгвістичного аналізу художнього тексту в Сумському державному педагогічному університеті ім. А.С.Макаренка

Публікації. Основні положення і результати дослідження знайшли відображення в трьох статтях у фахових збірниках наукових праць, затверджених ВАК України.

Структура роботи. Мета дослідження, завдання визначили структуру та зміст дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів і висновків. До роботи додається список використаної літератури (166 позицій), список використаних джерел (40 позицій). Повний обсяг дисертації 177 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, його актуальність і новизну, сформульовано мету й завдання роботи; охарактеризовано джерела й методи дослідження; подано рекомендації щодо сфер застосування одержаних результатів. У вступі також описано структуру роботи, її апробацію.

Перший розділ “Ідіостиль письменника з погляду сучасної лінгвістики” є теоретичною основою роботи.

Для позначення сукупності характерних мовних рис творчості певного письменника у сучасній лінгвістиці вживають терміни ”ідіостиль”, “ідіолект”, “індивідуальний стиль”.

Ми послуговувалися терміном “ідіостиль”, який вживаємо як взаємозамінний до “індивідуального стилю”. Особливістю вживання цього терміна в сучасній лінгвістиці є те, що він тісно переплітається з такими поняттями, як “світобачення письменника”, “мовна особистість”, “мовна картина світу” (С.Я.Єрмоленко, Н.М.Сологуб, Л.О.Ставицька, А.К.Мойсієнко, Ю.М.Караулов, І.І.Степанченко, В.П.Дроздовський).

На думку С.Я. Єрмоленко, системність індивідуального стилю ґрунтується на формуванні мовної картини світу, в якій поєднано загальне й індивідуальне, загальне й одиничне.

Естетична функція художнього слова письменника, категорія індивідуального, вважає Л.О.Ставицька, створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності, яка формує естетичне організуюче ядро кожного ідіостилу. Ця функція пов’язана із значущістю художньої ідеї в авторській моделі картини світу. Внутрішня “ідіолектна норма” художнього мовлення формує категорію індивідуального в стилі письменника.

Проблематика мовної особистості широко представлена у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці (В.В.Виноградов, Р.О.Будагов, Г.О.Винокур, Е.Косеріу, Е.Новак, К.Ажеж, С.Петков, Ю.Караулов, С.Є.Нікітіна).

На думку академіка В.В.Виноградова, до дослідження мовної особистості можна прийти трьома шляхами. Один із них – вивчення мови художньої літератури. Причому, тільки цей шлях надає широкі можливості для аналізу мовної особистості.

Г.О.Винокур у своїх міркуваннях про мову художньої літератури вказує на зв’язок особистості того, хто пише з поняттям "індивідуальної мови", "особистого стилю".

За філософами (Г.Брутян, Р.Павільоніс) та лінгвістами (Ю.Караулов, Г.Колшанський, Г.Рамішвілі, Г.Комлев) розрізняємо дві моделі світу – концептуальну й мовну.

Основою мовної картини світу є загальна картина світу, представлена мовою.

У процесі породження художнього тексту (дійсність – письменник – образ – текст – читач) поверхнева структура його співвідноситься з глибинною структурою. Поверхневий рівень тексту, тобто його мовне оформлення, підпорядковується цілісній єдності тексту, але мовна форма також є актуалізатором глибинної структури.

Використання мовних засобів підпорядковане розкриттю ідейних та естетичних настанов митця. Мовна картина світу художника слова є вербальним відображенням світовідчуття письменника, його ціннісних орієнтирів.

Успішна вербальна комунікація письменника й читача, опосередкована художнім текстом, можлива, лише тоді, коли “користувачі мови володіють спільними значеннями й знаннями” (ван Дейк).

Глибокий внутрішній світ письменника-філософа В.Шевчука з його бароковими естетичними принципами світосприймання, домінуючими духовними цінностями породжує дискурс, звернений до естетично, духовно, інтелектуально адекватного реципієнта.

В.Шевчук світоглядно тяжіє до екзистенціалізму. Екзистенційне світовідчуття творить модель світу, де людина є центром буття; особистість – єдина достовірна реальність, основа і осмислення буття. Існує думка про екзистенційний характер українського світоглядного менталітету.

Художня картина світу В.Шевчука антропоцентрична і національно забарвлена. Людина в усій її неповторності й універсальності, яка перебуває в центрі цієї картини світу, неодмінно живе в Україні за законами і звичаями свого народу, за його віруваннями, сприймає світ крізь призму національного світовідчуття. Власна ментальна візія України письменника вмонтована (за бароковим принципом творення цілого через часткове) в універсальну картину світу.

Таке поєднання загального й індивідуального характерне для мовної картини світу митця. У творах знаходимо цілий ряд назв, які позначають поняття і предмети, що вказують на спільність з усією світовою цивілізацією. Це назви реалій, які є складовими елементами Всесвіту: *Сонце, Небо, Місяць, Ріка, Ніч, Дорога* та ін.

Але крім цієї групи мовних одиниць, що моделюють універсум, мовна картина світу В.Шевчука позначена назвами суто українських реалій. Мовні одиниці з

національно-культурним компонентом відображають специфіку історії, культури, світобачення. Наприклад, в оповіданні “Самсон” циклу “Голос трави” перелік назв рослин, який повторюється тричі у тій самій послідовності (*хміль, березка, звіробій, глуха кропива, оман, стародуб, калачики, ромашки, буркун* і т.д.), має виразне символічне звучання, національну позначеність. Фольклорна символіка, закодована в наскрізних лексичних одиницях на позначення назв рослин в оповіданні, надає оповіді виразного національного забарвлення.

Відповідно до народних уявлень про світ постають із творів В.Шевчука небо і небесні світила (елементи світобудови). Сонце – це *яскравий чудовий птах, фантастична недсяжна жар-птиця*: “... а мені здалося, що це велика птиця заплуталась у дереві, здоровенна *жар-птиця*, що її побачивши, пізнав я незбагнений спокій... Так мені співала сонце-птиця, і це була незвичайна пісня”. Образна парадигма сонця простежується в усій творчості письменника і має виразні ознаки народних образних уявлень. Це *і мідна миса, і квітка, і розпечений казан, і золота миса*.

Образність побудована на зближенні лексеми *сонце* з поняттями, що є назвами конкретних предметів матеріальної культури народу, предметів побуту. Така образність відтворює етнопсихологію українців. Природною для народної образності є також антропоморфізація. Дієслова з динамічними і статичними ознаками (*висіло, обмалювало, лежало, дивилося*) надають образу сонця ознак живої істоти.

Національні особливості релігійних уявлень українського народу з елементами язичництва, пантеїстичного ставлення до природи знайшли своє відображення у фольклорно-фантастичних оповіданнях. Характерним для цих оповідань є прийом авторського переосмислення мовних одиниць на позначення демонічних сил (*чорт, відьма, злий дух, перелесник*).

Прикладом відображення національного світобачення з його християнськими символами може бути використання автором художньої деталі – образу *білої сорочки*. Сміслові навантаження в цьому мікрообразі несе колірний епітет *біла*, він надає образіві абсолютної символічної чистоти, перетворюючи сорочку в оберіг, надає їй сили захисту героя від злого духу. Наявність фонових знань про національну культуру і народні традиції дає можливість без особливих зусиль декодувати ці символічні знаки.

Другий розділ “Слова-символи – характерна ознака ідіостилю В.Шевчука” присвячено дослідженню слів-символів у художніх текстах письменника як ключових.

Беручи до уваги погляди на природу символу в світовій думці (Г.К.Юнга, Е.Кассіра, О.Лосева, П.Флоренського, Е.Сепіра, С.Гайдегера, Т.Тодорова, Ю.Лотмана,

Б.Успенського, С.Аверінцева, Р.Барта, І.Рябошапки, П.Гиро), орієнтуємося у своєму дослідженні на розуміння символу О.О.Потебнею, який розглядав символ як стилістичну категорію, продукт культурно-історичного розвитку, пов'язаний із мовою, світоглядом і вважав символ явищем художньої творчості. Доходимо до розуміння символу як знака і його естетичної функції в тексті художнього твору, як багатозначного образу, приєднуючись до думки О.Лосева про “нескінченність категорії символу” та співзвучного твердження Р.Барта про “множинність символічної мови”.

В.Шевчук мислить символами, відтворює свій художній світ через образну символіку. Слова із символічним значенням є тими словесними художніми засобами, котрі пронизують творчість письменника.

Слова-символи *дорога, дім, сонце, ріка, небо, очі, дерево, трава* і т.ін. стають ключовими для розуміння умовних ситуацій, зміщень локально-темпоральних площин. М.Павлишин стверджує, що витворюється враження, що кожна річ чи явище у В.Шевчука є не тільки собою, а також символом. Такі словесні одиниці стають домінантами творчості і репрезентують індивідуальну картину естетичного надсвіту митця.

Так, символічний образ **дороги** як життєвого шляху є наскрізним у творчості письменника і відкриває одну з граней його світобачення.

Декодуєчи символи, спираємося на твердження Р.Барта про те, що символ має місце там, де смисл, не задовольняючись вказівкою на предмет, одночасно вказує і на інше значення, здатне розкритися тільки всередині і через перше значення.

Символ *дороги* у В.Шевчука багатовимірний: з конкретної житейської реалії він переростає в глобальний символ *небесної дороги*.

Протиставлення – поєднання ключових понять *дорога – дім* виступає як двоєдиний символ-комплекс. Дорога – вічний рух, життя. Дім – затишок, перепочинок, надійність. Рух по колу: дорога веде додому, дорога вабить з дому в мандри. Людина ж прагне того й іншого.

Отже, за допомогою цих об'ємних образів-символів автор намагається розкрити сутність людини, художньо осмислити загадкові сфери людського духу. Лексеми “дім” і “дорога”, не втрачаючи свого конкретного значення назви реалій буття, у системі образів моделювання художнього світу митця набувають абстрактного звучання, стають наскрізними образами творчості, беруть участь у створенні системи протиставлень, надають розвиткові сюжету потрібного скерування.

Простежуємо також парадигматику художньої образності з прирощенням символічного значення. Наприклад, актуалізуючи діалектну номінацію *середохрестя*,

автор використовує її для контекстуального прирощення смислу. Середохрестя – це вибір. Саме така назва роздоріжжя у філософських роздумах героя-мандрівника увиразнює поняття вибору життєвого шляху і відповідальності за цей вибір, який він нестиме, як хрест. *Дорога* В.Шевчука має не лише символічну множинність значень, але й символічне забарвлення з емоційно-оцінним навантаженням колірних означень (*біла стежка; срібна лискуча; срібна дорога*).

Таким чином, символ *дорога* стає центром образних парадигм, "притягає" інші слова (*білий клапоть дороги; біле полотно дороги; порожні чорні стежки; синя дорога*).

Вживання лексеми "річка" у творах теж має традиційну філософську позначеність. Річка неодмінно пов'язується з *дорогою*, але не на рівні реалій, а в системі символічних образів естетичного надсвіту, розрахованих на інтелігібельне освоєння. Тому *ріка – дорога* часто має *срібне* або *синє* забарвлення.

Будь-яке явище дійсності, на думку Н.М.Сологуб, потрапляючи в сферу мистецтва перестає бути лише знаком дійсності, воно одночасно стає знаком внутрішнього світу художника.

Особливе місце серед реалій, що моделюють цілісну мовну картину світу письменника, належить лексемі "сонце". Денотативне значення лексеми доповнюється конотативним, з конкретного поняття переходить в абстрактно-символічне поняття із значенням світлоносності. Але то вже світло із системи світоглядних категорій у протиставленні і змаганні світла і темряви. Сонце також є наскрізним символічним образом у творчості В.Шевчука. Людина з її внутрішнім світом, зі світлом і темрявою в душі (раєм і пеклом) постає перед нами як результат художнього дослідження письменника, який користується поняттям "сонячне світло" як інструментом для "висвітлення" найпотаємніших куточків душі.

Світло – темрява, добро – зло, чорне – біле є номінаціями понять, які протиставляються у світоглядній системі і є визначальними. Все, що позначене світлом, має позитивну оцінку, темрявою – негативну.

Герої Шевчукових творів, що намагаються усвідомити себе у вселенському безмірі космосу, визначити своє місце у світобудові, відчувають себе *травою, листком, гіллячкою, деревом*.

Створюється художній образ: людина – рослина, в якому зближуються семантично далекі поняття, які в літературній мові не зближуються. Наприклад: "*Всі ми очерет мислячий*". Коли швець тягне березу, а жінка й діти допомагають, то йому здається, що *сім'я – це дерево* (В.Шевчук).

У парадигмі образу *людина – рослина*, що є також наскрізним у творчості В.Шевчука, відбувається “прирощення”, у результаті якого цей образ переростає в узагальнений символічний образ *дерева життя*.

До семантичного поля *дерева життя* належать *кільця дерева* – покоління людства.

Назва історичного роману-триптиху “Три листки за вікном” є актуалізатором текстового концепту, виконує текстоорганізуючу функцію. Листки – це покоління людей на одному дереві життя. Змінюються, облітаючи, листки – покоління на дереві життя за вікном історії. Коли ж порушується цей ритм, порушуються закони життя.

В авторській антропоцентричній концепції всесвіту людина не може погодитись з невідворотністю свого безслідного зникнення, адже вона несе в собі цілий світ. Авторською модальністю наповнені роздуми персонажів про безсмертя людини (“*легко-бо згодиться, що людина – як листок чи трава. Але важко тим листком чи травою бути*”); емоційні заперечення (“*...адже людина, скажу я їй, все-таки не трава!*”, “*не хочу і не можу бути як трава, принаймні, цього хоче моя душа*”).

Поважні віком і мудрі герої Шевчукових творів у філософському осмисленні життя належне місце відводять поняттю *смерті*. Вони не мають панічного страху перед нею, сприймають її як невідворотний закон буття, з гідністю зустрічають її. За народною етичною традицією автор обходить цю номінацію, замінюючи її евфемістичними перифразами, персоніфікованими художніми образами. Це – *біла – біла жінка, біла гостя, бліда пані*. На відміну від фольклорних уявлень у Шевчукових творах вона *не страшна і не чорна*, а навпаки, *біла, велична і поважна, сумна і лагідна, чудової вроди*. Таке переосмислення поняття реалізує, світоглядну позицію автора через сприйняття персонажів його творів. Смерть – це вивільнення душі людини від земної марноти і перехід у чисті сфери небесного вічного життя. Колірні означення в перифрастичних сполученнях є носіями аксіологічної інформації.

Поняття *життя* і *смерті*, розуміння *безсмертя* є суттєвими словами в авторській концепції людини, її духовного і тілесного життя.

Слова – символи стають домінантами творчості В.Шевчука, ключовими словами, вони рухають сюжет, створюють цілу систему образів, виконують текстотворчу функцію. Вони пронизують усі твори письменника, стають їх кодом, створюють плеяду персоніфікацій (конкретні реалії стають символами, набувають міфічного ореолу, потім наділяються рисами істот і “оживають” у творах, стають їх персонажами). Наприклад: “*Дім ще спав, сонно заклепивши віконницями вікна*”.

Отже, у моделюванні індивідуальної мовної картини світу письменника В.Шевчука беруть участь домінантні лексичні одиниці, ключові слова, словесні образи, які утворюють персоніфіковані метафори та гіперболи, слова на позначення кольорової гама картини світу з їх виражальними можливостями.

Увагу В.Шевчука привертає “історія людської душі”. Саме очі, як дзеркало душі, є символом внутрішньої суті людини, її духовності й моральності. Слово-символ *очі* є ключовим у прочитанні “історії людської душі”, воно несе на собі значне смислове й психологічне навантаження.

Експресія зображення внутрішньої суті персонажа, стану його душі через найсуттєвіший портретний штрих – *очі* – досягається вдалим використанням словесного матеріалу відповідно до мети зображення.

У сутнісній характеристиці персонажів, у передачі внутрішнього через зовнішнє означення до слова *очі* виконують кваліфікативну функцію. Прикметники та дієприкметники на означення кольору, розміру, форми, виразу, стану очей або погляду мають пряме чи переносне значення (*вабні, здивовані, холодцюваті, крижані, випиті, порожні, чіпкі, великі, добрі, теплі, мудрі, скаламутнілі, морочні, молящі* та ін.). Такі значення виявляють авторську оцінку персонажа, що впливає на сприйняття його читачем.

Динамічна ознака слова-символу *очі* виявляється, коли це слово вступає в предикативні відношення з дієсловами, що мають спільну сему “горіння, випромінення світла або його згасання”. У художніх текстах В.Шевчука ця ознака становить цілу парадигму синонімічних й антонімічних рядів дієслів: *очі палали, зоріли, зорили, дивно заблищали, неймовірно світяться, поблискують, полум’яніли – помертвіли, погасли, наповнилися смерканням* та ін.

Крім того, слова *очі, погляд, око*, входять до складу фразеологізмів, творчо використаних письменником у художніх текстах як засіб емоційної характеристики персонажів і явищ: *на ньому всі очі пасуть; стрільнула в його бік поглядом; стрільнув очима; повів суворим оком; не збирай на нас очей* та ін. Колір очей, присутність в них світла чи темряви психологічно навантажені. *Темний, чорний* колір *очей* викликає тривогу, *сині ж, блакитні очі*, навпаки – довіру, симпатію.

У передачі психічного стану персонажів через зображення очей, їх погляду важлива роль належить оксюморонам, які стають засобом посилення експресії: *холодний вогонь, чорне світло очей, очі чорно спалахнули, світив змертвілим поглядом, очі запалали холодним вогнем*.

У **третьому розділі** “Взаємодія різних шарів лексики в мові творів В.Шевчука” проаналізовано співвідношення стилістично-нейтральної та маркованої лексики, зокрема висвітлено функцію книжної лексики, функцію діалектизмів та розмовно-просторічних елементів, виявлено особливості індивідуального словотворення.

Враховуючи погляди мовознавців на стилістичну класифікацію лексики літературної мови, поділу її на окремі стилістичні шари, орієнтуємося на вчення академіка В.В.Виноградова про функції й мету вживання тих або інших слів, що виходять за межі літературної норми, на вказівку вченого про потребу врахування тісного зв'язку стилістики слова з його семантикою.

В основу виділення різних шарів лексики в мові творів В.Шевчука були покладені класифікації І.Гальперіна, І.Чердиченка, які семантику слова розглядають під кутом зору стилістики.

Йдучи за Л.А.Булаховським, виділяємо як основний лексичний фонд загальноновживану, лексику, на фоні якої інша лексика доцільна для створення певного стилістичного забарвлення.

Стилістично нейтральна загальноновживана лексика сприяє виявленню стилістично активних компонентів, стилістично яскравих лексем, таких лексичних шарів, як застарілі та іншомовні слова, неологізми, діалектизми.

Послугуючись загальноновживаною лексикою, письменник не лише створює описи природи і зовнішності персонажів, а й психологізує їх. Художня активність нейтральних слів визначається в тексті твору. Майстерне поєднання нейтральних лексем може створювати яскравий художній образ, де лексема набуває реляційної значимості – синтагматичної цінності.

Близька за своїм характером до загальноновживаної лексика специфічно побутова. У В.Шевчука є свій “материк”, який він обживає, – околиця Житомира з усіма особливостями побутування мешканців околиці міста Волино-Полісся середини ХХ століття.

Для опису цього специфічного поселення (напівмісто – напівсело) автор активно вживає і селянську лексику, і лексику, пов'язану з життям міського населення (*хата, міст, пивниця, візники, коні, морс, брудні столики, буфетник, околиця, дім, базарчик, черга, вантажівка, коні, швець, лобода, кабан, шматник, конячка, батіжок*). Поєднання слів тематично вмотивоване.

В антропоцентричній картині світу письменника найпильніша увага до найпростішої і найскромнішої Людини серед людей. Така орієнтація митця знаходить відображення у мові його творів. Природним для В.Шевчука, який походить із родини

шевця, є вживання виробничо-професійної лексики, пов'язаної з ремеслом батька: *взуттєва фабрика; хромові чоботи з прямокутними носками на білому ранту; чудовий хром; шкіра; клей; ацетон; модельні туфлі; чоботи; обрізки шкіри; шило* та ін.

Однією з визначальних ознак індивідуального стилю письменника В.Шевчука є його “книжність”, що зумовлюється його улюбленим героєм-інтелектуалом.

Густота вживання лексики книжної маркованості та зворотів – штампів із писемної мови є значною у мовленні персонажів: *логічно міркувати; у нетрях підсвідомого; система відчужень; рентген; муки сумління; особи жіночої статі; презентація; глобальна світова проблема; кафедра; претензії; гармонія існування; ознака старіння* і т.д.

Книжна лексика є важливим індивідуалізуючим чинником дійових осіб, вона підкреслює їх освіченість.

В.Шевчук – відомий знавець української старожитності. Його історичні романи й повісті відображають перш за все етапи формування духовного світу нашого народу в ту чи іншу епоху.

Автор вживає матеріальні архаїзми з метою створення мовного колориту певної історичної епохи. Наприклад, епоха ХУІ століття в Україні, коли відбуваються соціально-політичні й релігійні потрясіння, має таке мовне наповнення: *городничий; дяк; компанійський сотник; Київська колегія; побратимство; ляхи; Гетьманщина; парсуна; єпископ; схимник; латинська мова; регентське звання; орація; монастир; чорне духовенство; римо-католицька церква* та ін.

Із роману “Око Прірви” постає складний внутрішній світ історичної особи ХУІ ст. Активізація відповідних мовностилістичних засобів одразу вводить читача у світ життя духівництва ХУІ ст. Це насамперед лексика на позначення реалій того середовища, до якого належав герой твору (*обитель; Пересопниця; архімандрит; диякон; чернець; моці святих отців печерських; Микита Стопник; скитник; ієрей; священик; Заславля* та ін.).

Використання діалектизмів в естетичній функції – одна з ознак творчого почерку письменника. Діалектна лексика, ареалом якої є Житомирщина, присутня в усіх творах письменника. Діалектизми у творах В.Шевчука є тими мовними засобами, які надають його художнім текстам особливого колориту, виконують вагому експресивну функцію, відзначаються стилістичною вмотивованістю. У тексті художнього твору діалектизми набувають додаткового смислового та естетичного навантаження. Стилістична активність слів з диференційними діалектними ознаками робить ці слова помітним і повноцінним компонентом мови художнього твору.

Діалектизми у творах В.Шевчука виконують характерологічну функцію, розкриваючи внутрішній світ героїв.

Талановитий письменник добре відчуває синтагматику мови. У звичні вислови він вводить діалектизми, не порушуючи природного словопорядку, діалектизми органічно входять у мовну тканину літературного твору:

“Чому ж вони саме на вас *напастували*? – спитав пан підстароста.”

Неабиякі виражальні можливості має розмовно-просторічний шар лексики. Слова з яскравою емоційно-експресивною забарвленістю є засобом образності і мають чітку позитивну чи негативну конотацію. Так, слова, які вживаються для називання осіб (*хитрюги, перестрах, чоловічина, краля, фанфарон, вайло, піжон, бельбас, собацюга, тюхтій* та ін.), предметів, понять, дій (*гвалт, теревені, калим, барахло, обридження*), мають, крім свого денотативного значення, оцінний компонент.

Авторські індивідуальні словесні новотвори є однією з визначальних ознак ідіостилю В.Шевчука. Здебільшого okazіональні слова утворені за діючими в мові словотвірними зразками і виконують естетичну функцію.

На думку Р.Барта, це єдиний засіб, який дозволяє авторові боротися з його справжнім ворогом – банальністю.

Таких мовленнєво-експресивних словесних одиниць, що мають властивості невідтворюваності, ненормативності, номінативної факультативності та словотвірної похідності, у творах В.Шевчука помічаємо чимало. Так, складні утворення конденсують зміст словосполучень: *святюлюблене, блудосіятелі, маломожний, кривомисля, злочиння, красюлюбці, богозневажає* та ін. Такі новотвори не порушують цілісності звучання художнього тексту, більше того, вони посилюють його експресивність.

В.Шевчук використовує також різні способи афіксального словотвору в процесі творення нових слів. Відприкметниковим іменникам значення узагальненої ознаки надає словотвірний суфікс *-ість*: *множність, змінливість, приявність, хитринкуватість, плиткість, незлодійність*.

Серед суфіксальних новотворів – віддієслівні іменники із словотвірним значенням узагальненої дії, утворені за допомогою суфікса – *-анн(я)*: *порожнювання, затурбування, видження, обмеження, обшахраювання* та ін. За активною в сучасній українській літературній мові моделлю письменник утворює збірні іменники середнього роду на *-я* з подовженням попереднього приголосного: *брилля, билиння, всечасся, пробуття*.

Характерним для мови творів В.Шевчука є активне використання суфіксів – *ець* (*-иця*), *-ник*, *-льник* для утворення назв осіб – виконавців певної дії: *обнімальники*, *переслідник*, *нахідці*, *похитник*, *паленець*, *осудниця*, *непроханець* та ін.

Різних відтінків у контекстах набувають авторські іменники-новотвори такого типу: *мовчазнюк*, *смішець*, *дімець*, *піренєце*, *єдинчик*, *дідусяк*.

Характерним для письменника є також творення іменників безафіксьним способом від префіксальних дієслів: *прихек*, *задих*, *прихлип*, *припин*, *нагад*, *вичерп*, *ослаб*, *озлоба* та ін.

Збагачують мову творів В.Шевчука вживання застарілих та рідковживаних слів: *переступ*, *полегиша*, *псиця*, *зажма*, *прочіл*, *плохій*, *здриця*, *варіяти*, *погонь*, *живло*, *казань*.

Індивідуальна мовотворчість письменника демонструє невичерпні виражальні можливості рідної мови.

У **висновках** систематизовані і узагальнені положення дисертаційної роботи.

1. Індивідуальна мовна картина світу В.Шевчука, яка представлена його художніми текстами, є національно детермінованою.

Центром моделі світу, що постає з екзистенційного світовідчуття, є людина. Події зовнішнього світу – лише тло, на якому відтворюється внутрішній світ людини. Мовні засоби підпорядковані презентації духовного світу людини і самого письменника.

Метафоричне, притчове бачення світу в його складності й універсальності, що постає через образне мислення, витворює в мовних знаках нову естетичну реальність.

2. Визначальними в індивідуальному стилі В.Шевчука є наскрізні образи його творів, слова-символи, що у видозміні образної семантики стають засобом експресії. В архітектоніку традиційної символіки вписується використання автором у своїх творах християнських символів, які відображають особливості національної культури.

Збагачує образність мови художніх творів система персоніфікацій. Мовна палітра творів письменника позначена використанням синонімічного багатства народної мови.

3. Естетика мови В.Шевчука ґрунтується на творчому засвоєнні та використанні лексичних одиниць від найближчих (поверхневих) до найвіддаленіших (застарілих, рідковживаних – глибинних) шарів та контекстуальному прирощенні їх семантичних значень та конотацій.

4. Індивідуальні новотвори дають можливість письменникові вносити додаткові відтінки семантики, зміщувати смислові акценти контекстів, вони звучать свіжо й оригінально.

Доходимо висновку, що вся мовотворчість письменника спрямована на виявлення ієрархічних цінностей у мовній картині його як митця слова.

5. Множинність смислів, закодована в мовних одиницях (на усіх їх рівнях і в усіх їх зв'язках), демонструє можливості образних потенцій художнього слова, неповторність індивідуального стилю письменника.

Основні положення дисертаційної роботи

викладено в таких публікаціях:

1. “Синя дорога” у мовній картині світу Валерія Шевчука // Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Суми: СДПУ, 1999. – С.72-79.
2. Експресивні мовні засоби портретної деталі *очі* у творах Валерія Шевчука // Філологічні науки: Вісник ЛДПУ, 2001. – №4. – С.151-157.
3. Художня інтерпретація християнських символів у мовотворчості Валерія Шевчука // Слов'янська філологія: Науковий вісник. – Чернівці: Рута, 2001. – Вип.116. – С.167-172.

АНОТАЦІЯ

Переломова О.С. Ідіостиль Валерія Шевчука. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова, Інститут української мови НАН України, Київ, 2002.

У дисертації з'ясовано принципи естетичного освоєння дійсності Валерієм Шевчуком, здійснено аналіз слів-символів у текстах художніх творів письменника як ключових у визначенні ідейно-естетичного смислу, розглянуто мовно-експресивні засоби портретного зображення.

Проаналізовано співвідношення стилістично-нейтральної та маркованої лексики, зокрема висвітлено функцію книжної лексики, функцію діалектизмів та розмовно-просторічних елементів; виявлено особливості індивідуального словотворення.

Дисертаційна робота є першою спробою створення мовного портрета відомого представника сучасної української філософсько-інтелектуальної прози В.Шевчука, виявлення закономірностей формування його ідіостилю.

Ключові слова: мовна картина світу, ідіостиль, мовна особистість, слова-символи, портретна деталь, книжна лексика, діалектизм, okazіonalіzm.

АННОТАЦИЯ

Переломова Е.С. Идиостиль Валерия Шевчука. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык, Институт украинского языка НАН Украины, Киев, 2002.

В диссертации обозначены принципы эстетического освоения действительности писателем В.Шевчуком, осуществлен анализ слов-символов в текстах художественных произведений писателя как ключевых в определении идейно-эстетического смысла, рассмотрены языковые экспрессивные средства портретного изображения.

Во вступлении обосновано актуальность темы исследования, определены его цель и задания, объект и предмет научного исследования, методы изучения материала, новизна, теоретическое и практическое значение полученных результатов. Здесь также изложены теоретические понятия идиостиля в лингвистике, концептуальной картины мира писателя, понятие этнической и индивидуальной языковой картины мира.

В первом разделе “Идиостиль писателя с точки зрения современной лингвистики” дано определение терминов “идиолект”, “идиостиль” (“индивидуальный стиль”), показана тесная связь понятия “идиолект” с такими понятиями, как “мировидение писателя”, “языковая личность”, “языковая картина мира”, а также представлены взгляды лингвистов на проблему эстетические функции языка художественных произведений.

Художественная картина мира В. Шевчука антропоцентрична и национально окрашена.

В.Шевчук – глубоко национальный писатель, который знает и изображает мир представлений, этнокультуру своего народа в современной жизни и прошлом, реализует этнопсихологию через систему словесно-художественных образов.

Во втором разделе “Слова-символы – характерный признак идиостиля В.Шевчука” определено понятие символа в художественном произведении.

В.Шевчук мыслит символами, слова с символическим значением пронизывают творчество писателя. Так, символический образ дороги как жизненного пути открывает одну из граней мировидения.

Наблюдается также парадигматика художественной образности с приращением символического значения. Символическое значение имеют также цветовые определения.

На синтагматическом уровне символы приобретают новое звучание, возникают “комбинаторные приращения”.

Персонализация абстрактных понятий, явлений природы выступает категорией индивидуального в своей повторяемости и закономерности.

Внимание писателя привлекает “история человеческой души”. Именно глаза, как зеркало души, выступают символом внутренней сущности человека, его духовности и нравственности. Слово-символ *ochi* несет на себе значительную смысловую и психологическую нагрузку.

Третий раздел “Взаимодействия различных слоев лексики в языке произведений В. Шевчука” рассматривает соотношение стилистически нейтральной и маркированной лексики, раскрывает функцию книжной лексики, функцию диалектизмов и разговорных элементов; выявляет особенности индивидуального словообразования.

Стилистически нейтральная общеупотребительная лексика способствует выявлению стилистически активных компонентов, стилистически ярких лексем.

Диалектизмы в произведениях В. Шевчука выполняют характерологическую функцию, они стилистически оправданы и уместны.

Разговорные словесные элементы являются средством образности, имеют четкую положительную или отрицательную коннотацию.

Авторские индивидуальные новообразования эстетически значимы, они позволяют писателю избежать речевых шаблонов, демонстрируя неисчерпаемые возможности родного языка.

В общих выводах систематизированы и обобщены основные положения диссертационной работы, которые дают возможность сделать выводы о самобытности индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: языковая картина мира, идиостиль, языковая личность, слова-символы, портретная деталь, книжная лексика, диалектизм, окказионализм.

ANNOTATION

Perelomova O.S. Idiostyle of Valery Shevchuk.-Manuscript

The dissertation for a PhD degree in Philology, major 10.02.01 – the Ukrainian language. Institute of Ukrainian language of the National Academy of Science of Ukraine. Kyiv, 2002.

The dissertation deals with the principles of aesthetic understanding of reality by the writes V.Shevchuk. It analyses the words – symbols in the works of the writer as the key word in ideological aesthetic understanding. The work also deals with expressive means of portrait distribution.

The dissertation analyses the correlation of neutral style and marked vocabulary, it shows the function of literary vocabulary? Dialect words and folk elements. It stresses the peculiarities of individual word creation.

This work is the first attempt of creating the portrait of the great representative of modern Ukrainian philosophical- intellectual prose V. Shevchuk. It indicates the peculiarities of his individual style.

The key words: language picture of the world, idiostyle, language peculiarity words-symbols, portrait detail, book vocabulary, dialect element, occasionalism.